

Hans Fink

Etikkonceptionen i *Den etiske fordring*

Den etiske fordring er hovedværket i Løgstrups forfatterskab og hovedværket i dansk moralfilosofi i det tyvende århundrede. Set i internationalt perspektiv og som bidrag til moralfilosofien i det hele taget rummer bogen et interessant og originalt forsøg på at belyse hvordan en form for normativitet gør sig gældende i menneskelivet som forudsætning for den normativitet vi selv etablerer og gør gældende. Med sin klare sondring mellem den ene, universelle etiske fordring og de mangfoldige, konventionelle moralske fordringer udvikler Løgstrup en særegen forståelse af den filosofiske etiks genstandsfelt og opgave. Det er denne forståelse jeg vil prøve at tematisere og sammenligne med andre etikkonceptioner. Jeg er interesseret i Løgstrups principielle position i netop dette værk og set i den store moralfilosofiske tradition. I den forbindelse er det mindre væsentligt at han ubetvivleligt er dansk, lutheransk teolog og eksistensfænomenolog på vej mod at udvikle sin egen kosmofænomenologi.¹

Elementær filosofisk antropologi

Enhver moralfilosofi udtrykker en menneskeopfattelse. Det antropologiske udgangspunkt for Løgstrup er en forståelse af at menneskeliv er samliv med bestemte andre mennesker, og at forholdet til disse andre er af afgørende betydning for både dem og os. Det er en kendsgerning at vi undfanges, fødes, lever og dør som individuelle mennesker. Vi misforstår imidlertid denne kendsgerning, hvis vi glemmer at det er helt den samme kendsgerning at vi undfanges af vores forældre, fødes af vores mødre, lever og udvikler os i vores forhold til forældre, søskende, familie, venner, elskede, kolleger, fjender, børn, børnebørn og de fremmede vi kommer i kontakt med, alt sammen

under bestemte sociale og historiske omstændigheder. Vi lever ikke først afsondret hver for sig og derefter tilfældigt eller efter personlig beslutning sammen med bestemte andre. At vi overhovedet er i live, og at vi er dem vi er, er aldeles uudgrundeligt sammenvævet med bestemte andre menneskers liv. Hvis vi kunne tænke alle andre ud af vores liv, ville der ikke være noget liv tilbage at tænke over, så det kan vi da heller ikke. Vi kan mentalt trække os ind i en privat indre verden i kortere eller længere tid, men også denne indre verden er helt afgørende formet af hvad andre har gjort med os og mod os. Vi kan blive isoleret eller selv isolere os fra andre, men det de har været for os, lever videre i os også i vores isolation, og vi lever videre i dem.

I *Dependent Rational Animals* peger Alasdair MacIntyre på den almindelige filosofiske tilbøjelighed til at tage udgangspunkt i det suveræne individ og til at glemme vores åbenlyse afhængighed af andre i barndom, alderdom, sygdom og svagelighed.² Den kendsgerning om menneskelivet Løgstrup er interesseret i, vedrører imidlertid en afhængighed af andre der går langt dybere og er langt mere omfattende. Selv når vi er mest suveræne og selvstændige, er vores styrke og uafhængighed fundamentalt set en afhængighed af andre. Løgstrup bruger den lutherske metafor at vi er »dagligt brød« i hinandens liv. Den direkte eller indirekte kontakt med andre mennesker udgør det meste af den åndelige føde vi tager til os, ligesom andre fordøjer den næring, de tomme kalorier eller de giftstoffer vi udgør i deres bevidsthedsmæssige stofskifte. Med andre metaforer kan man tale om at vi lever i den »atmosfære« eller det »klima« som de andre har omkring sig, og som i høj grad er med til at bestemme »kemi« mellem os, ligesom de er mere eller mindre udleveret til at leve påvirket af vores »udstråling« eller »vibrationer«. Vi gør uvægerligt en forskel i hinandens liv med vores hele væremåde, vores indgriben og vores passivitet, vores varme og vores kulde.

Den gensidige afhængighed Løgstrup peger på, beløber sig til mere end et abstrakt, kommunitaristisk korrektiv til den dominerende individualisme i dens mange liberalistiske og eksistentialistiske varianter. Den gensidige afhængighed som det etiske i menneskelivet udspringer af, kan hverken begribes fra et individualistisk eller et kollektivistisk perspektiv, men kun i en forståelse af hvad der er på spil i forholdet mellem to bestemte mennesker i en given situation, hvori såvel deres individualitet som deres socialitet videreudvikles. Det er mikrosocialiteten der er brændpunktet i forståelsen af det personlige og det makrosociale. Det er strukturen i mødet mellem to mennesker, det drejer sig om.

Helt alment har et sådant møde det udgangspunkt at den ene vover sig frem for at blive imødekommet hvorved det bliver op til den anden hvordan mødet videre former sig for begge parter. Det er for Løgstrup nerven i al kommuni-

kation og det etiske livs grundfænomen (s. 27). Enhver henvendelse, selv den mest forbeholdne rummer en risiko for afvisning og forudsætter derfor en fundamental tillid til at den anden vil en det godt. Det er tillid i en ganske rudimentær og basal forstand, der her er tale om. En analogi kan måske hjælpe. For en havesnegl er det altid risikabelt at stikke sine følehorn frem og eksponere sine bløddele, men det er livsnødvendigt at vove sig ud af sit sneglehus en gang i mellem. Sneglens liv ville visne væk hvis den hele tiden blev i sit beskyttelsesrum (som ikke engang yder effektiv beskyttelse mod alle farer). Der ville ingen velsignelser være i dens liv hvis den ikke ganske instinktivt havde tillid til at verden er et sted hvor man trods alt kan blotte sig. Mange havesnegle når ganske vist slet ikke at opfatte hvor risikabelt livet uden for sneglehuset kan være. De som overlever de lærestreger deres liv rummer, bliver måske mere forsigtige og mistænksomme, men må dog fortsat ganske instinktivt vove at stikke deres ubeskyttede hoveder frem. Der er en tilsvarende elementær struktur i menneskers sociale liv. Enhver henvendelse til en anden er en risiko fordi den indebærer en blottelse og en sårbarhed over for angreb eller ligegyldighed. Der ville imidlertid ingen velsignelser være i vores liv, det ville visne og forkrøble hvis vi ikke løb den risiko. Det er den helt elementære tillid, en tillid som ikke er tillært, men som man kan lære at holde tilbage eller vise i mere eller mindre reserveret form.

At vise tillid er at udlevere noget af sig selv til den anden på nåde og unåde. Man giver uvægerligt noget af sig selv som gidsel. Meget eller lidt. Den anden som vi således bevidst eller ubevidst viser tillid, får dermed en vis magt over os. Stor eller lille. Den tillid jeg viser dig, giver dig magt over mig og omvendt. Den tillid der uundgåeligt er i vores indbyrdes forhold er et udtryk for at vores indbyrdes forhold er magtrelationer hele vejen igennem. Det er et ganske usentimentalt og illusionsløst billede af menneskelivet Løgstrup her tegner. Han er så godt som nogen klar over hvor vanskelige vilkår tillid kan have i den moderne eller for den sags skyld før-moderne eller efter-moderne verden. Mange menneskers liv er faktisk visnet og forkrøblet fordi de er blevet mistænksomme af at deres tillid blev misbrugt. Han taler ikke for at vi i al almindelighed bør vise hinanden mere tillid, og han er helt på det rene med at det er nødvendigt at lære børn ikke at gå med fremmede. Netop hvor tilliden har dårlige kår bliver det imidlertid klart hvor elementær den er, og hvor høj prisen for hele tiden at skulle reservere og gardere sig er. Hvordan det end er, viser den elementære tillid hen på den elementære magt som udøves i mødet mellem to mennesker.

Den etiske fordring

Sammen med magten følger imidlertid ansvaret for hvordan vi bruger den magt vi med eller mod vores vilje har fået over noget i den andens liv. Vi er uden videre stillet i valget mellem at bruge magten til den andens bedste eller at udnytte den til et andet formål. Tertium non datur. Det er et uafviseligt valg hvor valgmulighederne ikke lader sig beskrive etisk neutralt. Noget i situationen kræver at vi vælger at bruge denne magt til den andens bedste, eller negativt sagt: Noget i situationen kræver at vi ikke lader hånt om det i den andens liv, vi står med ansvaret for. Ikke at opfatte dette som en fordring vi er underlagt, er at være ligeglad med om livet fremmes eller ødelægges. Den etiske fordring er fordringen om ikke at svigte den anden. Man svigter noget vigtigt i sig selv, når man svigter sit ansvar for en anden.

Der er intet mystisk ved den etiske fordring. At være menneske er at leve under krav og fordringer af mange forskellige slags. Vores handlinger er ikke bare adfærd, men opførsel og optræden. Det er ikke ligegyldigt hvad vi gør. Både vi selv og andre har forventninger og krav til hvordan vi møder og griber de situationer og udfordringer livet medfører. Mennesker har noget at rette sig efter. De opgaver vi står overfor, kalder på at vi gør vores bedste. Vi må ikke løbe fra vores ansvar for det vi har med at gøre. Vi skal kunne være os selv bekendt. Vi skal overholde de aftaler vi har indgået. Vi skal følge de love vi er underkastet. Blandt de mange udtalte og uudtalte forventninger og krav vi således lever under, kan nogle udskilles som specifikt etiske. For Løgstrup er den specifikt etiske fordring fordringen om at vi uselvisk gør det der er til den andens bedste. Vi kan tilsidesætte denne fordring og prioritere alle mulige andre fordringer og hensyn. Mange af os er ofte ligegyldige, fraværende, arrogante, nedladende eller direkte ondsksfulde mod hinanden; men at vi lever under den etiske fordring kommer til udtryk i at dette ikke er etisk neutrale beskrivelser af mulige handlinger, men beskrivelser som henviser til et svigt, en mangel eller en aktiv undertrykkelse i vores forhold til den anden. Det er beskrivelser der implicerer at der er et ansvar for den anden, det etiske ansvar, som vi ikke har levet op til. Den etiske fordring om uselvisk at gøre det der er til den andens bedste adskiller sig som Løgstrup ser det, fra alle de mange andre forventninger og krav vi er underlagt, ved at være tavs, radikal, ensidig og upfyldelig. Det er der heller ikke noget mystisk i.

Den etiske fordring er tavs eller uudtalt, anonym, implicit. Det er den i og med at den er situationens fordring eller menneskelivets fordring og ikke noget udtrykkeligt krav fra nogen. Fordringen går ud på at vi uselvisk skal gøre det der er til den andens bedste, men hvad det konkret er i den givne situation, siger den intet om. Det må vi selv finde ud af med hvad vi måtte

have af indlevelsessevne og livserfaring. Fordringen udtales ikke af den andens krav og forventninger til dig. Det der fordres er kærlighed, ikke eftergivenhed og medløb. Fordringen udtales heller ikke af den konventionelle moral, af landets love eller af menneskerettighedserklæringerne. Fordringen lader sig slet ikke kodificere. I sjældne tilfælde kan det være fordret at vi handler stik imod moralens, lovens eller erklæringens bogstav, hvis det faktisk er til den andens bedste. Fordringen er også tavs i den ganske dramatiske forstand at enhver udtrykkelig formulering af den vil være en fordrejning af den. »Med andre ord, hvad der fordres er at fordringen ikke skulle have været nødvendig« (p. 168). Hvad der fordres, er at vi allerede af os selv skulle have handlet uselvisk og til den andens bedste uden at behøve at blive mindet om det af nogen eksplicit eller implicit fordring. Som ekspliciteret fordring kommer fordringen altid for sent. Vi skal handle uselvisk og til den andens bedste for den andens skyld og ikke for at opfylde dette eller hint krav, heller ikke den etiske fordring. Det er bedre at følge fordringen for at følge fordringen end at lade hånt om den anden, og det kan være den nødvendige vej til moralsk modenhed, men en fordring kan som sådan ikke frembringe andet end hvad der etisk set må være erstatningsmotiver til erstatningshandlinger.³

Den etiske fordring er radikal eller ubetinget, absolut, eksklusiv. Den er så kategorisk som Kants kategoriske imperativ, idet den hverken er hypotetisk eller blot assertorisk. Den gælder uanset hvem vi er, hvem den anden er, eller hvordan situationen i øvrigt er. Det er her og nu og over for denne anden at vi uselvisk skal handle til hans eller hendes bedste. Fordringen er tidløs og universel og uden særlige kulturelle forudsætninger. Det er en implicit standard eller målestok for menneskers måde at behandle hinanden på som er upåvirket af om vi faktisk er opmærksomme på den eller ej. Der er en robust etisk realisme her. Vi kan vælge hvordan vi vil opføre os, men vi kan ikke vælge om det vi gør, er godt eller ondt. Der er en ganske faktuel forskel på godt og ondt i menneskelivet som forudsætning for de følelser og tanker vi har, og de valg vi træffer. At fordringen ikke skulle have været nødvendig hører også med til de radikale træk ved den.

Den etiske fordring er ensidig. Den er et krav til os hver for sig. Den står ikke til forhandling, og der er ingen gensidig overenskomst involveret. Den har intet at gøre med om den ene tjeneste er den anden værd. Den gør sig gældende forud for enhver social kontrakt eller konvention. Den går ikke ud på at du skal finde en rimelig balance mellem din naturlige og legitime interesse i at hjælpe den anden og din mindst lige så naturlige og legitime interesse i at tage vare på dig selv. Den etiske fordring er det hensyn som kompromitteres i ethvert sådant kompromis. Den etiske fordring udspringer af vores gensidige afhængighed i tillids- og magtrelationer; men etisk set isolerer fordringen os.

Vores samliv er symbiotisk, men fordringen viser os tilbage på os selv og på tvinger os vores individualitet.

Den etiske fordring er uopfyldelig. Det er der et paradoks i, for på en måde er det den letteste sag af verden at komme den i forkøbet og at være der for den anden. Vi har alle modtaget og givet sådan uforbeholden kærlighed, ellers ville vi ikke være i live. Om fordringen er opfyldt eller ej er dog usynligt. Hverken vi selv eller den anden eller tredjemand kan vide om vi virkelig handlede uselvisk og til den andens bedste i en given situation. Eller rettere: Hvis vi overhovedet stiller spørgsmålet om hvorvidt fordringen er opfyldt, kan vi vide at det er den ikke. Også uopfyldeligheden hænger således sammen med fordringens krav om ikke at skulle have været nødvendig. Vi kan ikke *ville* opfylde fordringen uden at pervertere den eller pervertere os selv. Vi skal »bare« handle for den andens skyld, ikke for at opfylde en fordring, ikke engang en fordring om at handle for den andens skyld. Den etiske fordring kan man derfor ikke påberåbe sig at have opfyldt eller bebrejde andre at de ikke har opfyldt. Den udgør et implicit ideal om et åbent, medmenneskeligt nærvær som er forudsat som mulighed i alt samliv, men som *vi* ikke kan gøre gældende uden at det ender i perfektionisme eller moralisme. Vi kan ikke sætte den ideelle mulighed i system uden at forråde den. Den etiske fordring kaster et skrålys over vores faktiske opførsel, også, og ikke mindst, når vi mener at have vores på det tørre. Løgstrup kan være næsten farisæisk i sin anti-farisæisme.

De sociale normer

Den etiske fordring er en elementær normativitet i menneskers samliv. Det etiske »op og ned«, så at sige. Det er en selvstændig normativitet som imidlertid ikke kan stå alene. Hvis der ikke var anden normativitet i menneskelivet, ville det være uudholdeligt. I al sin radikalitet og eviggyldighed giver den etiske fordring os ingen som helst beskyttelse. Fordringen definerer ondskab, men forhindrer eller modvirker den ikke. Der er dem der overhører eller blæser højt og flot på den fordring de er under, og over for dem er fordringen umiddelbart magtesløs. Det ligger i dens væsen at den ikke kan være bakket op af en myndighed »der ikke bærer sværdet forgæves«. Den etiske fordring giver ikke den anden nogen betryggelse for at vi vil leve efter den. Og selv hvis vi gerne vil, er vores egen situation temmelig umulig. Vi kan aldrig være sikre på at vi har gjort det rigtige, eller at vi har gjort nok. Selvom vi anerkender at vi er underlagt den etiske fordring og ikke kun egoistiske fordringer, ville vores situation være lige så grum som i en Hobbes'sk naturtilstand hvis vi ikke også

var underlagt andre fordringer. Det er kun fordi den etiske fordring uden videre gør sig gældende sammen med en hel række konventionelle, kulturelle og sociale former for normativitet, at et nogenlunde civiliseret menneskeliv er muligt. Den etiske fordring er en naturlig eller før-konventionel normativitet, hvis rolle i menneskelivet egentlig først bliver tydelig i dens samspil med en konventionel normativitet. Kun som mod- og medstykke til en orden vi selv har skabt, kan den orden vi *ikke* selv har skabt, for alvor stå frem som orden.

Vores samliv er ikke kun bestemt af vores egoisme og af den etiske fordring. Forholdet mellem to mennesker er næsten altid sagligt formidlet af noget som man er fælles om at ville og gøre. Kapitel 2 i *Den etiske fordring* handler netop om nødvendigheden af et neutralt tredje til at mediere i forholdet mellem to mennesker. Intet forhold kan i længden holde til at man vil være alt for hinanden. Samlivet må have et indhold ud over sig selv, og dette indhold sætter altid sine egne så at sige neutrale krav og fordringer til de to samlevende. Samlivet er også medbestemt af alle mulige slags normer, konventioner, love, regler, forordninger, principper, værdier og idealer som nu engang er det stof kultur er gjort af. Den magt vi har over hinanden udøves altid i et rigt felt af praktiske gøremål og sociale institutioner som uophørligt fordrer noget af os. Sådanne fordringer er alt det som den etiske fordring ikke er: udtalte, relative, gensidige og opfyldelige. De kan beskytte os mod overgreb fordi de bakkes op af sociale sanktioner af forskellig art, og de kan aflaste vores samvittighed fordi de tillader os at hævde at vi har gjort hvad der med rimelighed kan forventes af os.

Forholdet mellem den etiske fordring og sådanne sociale og i vid forstand moralske normer og værdier er særdeles komplekst. De moralske normer giver eksplicit form til vores samliv, hvorved de i høj grad letter vores indbyrdes forhold. De er med til at definere den forventningshorisont vi lever inden for, og er derfor med til afgøre hvad der tæller som specifikke goder og onder i vores eget og den andens liv. De kan vejlede os i hvad den anden selv vil regne for at være til hans eller hendes bedste. Hvis vi nøjes med at forvente lovlighed og høflighed af den anden, garderer vi os mod selvudleveringens risiko, og hvis vi holder os til lovens og konventionernes nemmere opfyldelige krav, kan det være en aflastning fra kravet om uselvsk optagethed af den andens bedste. Alt dette gør livet lettere at leve, men hvis det bliver det hele, gør det også samlivet mere overfladisk. Vi bruger så ikke bare konventionerne til at give vores liv nødvendig form, men til at holde os på afstand af hinanden og indkapsle os. Vi skaber så at sige et fælles system af konventionelle forlængelser af vores sneglehuse så vi kan undgå at vise vores egen sårbarhed og at stå alene med ansvaret for den andens sårbarhed; men i samme omfang afskærer vi os også fra de velsignelser det dybere og mere uforbeholdne forhold giver.

Den etiske fordring er universel og tidløs; de moralske normer er altid ud-

trykt i en bestemt historisk og kulturel kontekst. Det er vigtigt for Løgstrup at understrege at denne kulturelle relativitet ikke fører til moralsk relativisme. De historisk relative normer som vi lever under nu, er absolut gyldige for os da det ikke er op til os at ændre dem, uagtet at de er foranderlige. Det giver dem ikke mindre gyldighed for os at der er andre mennesker andre steder og til andre tider som de ikke har gyldighed for. En forudsætning for at de moralske normers relativitet ikke fører til moralsk relativisme, er det dog at den etiske fordrings bestemmelse af godt og ondt er fast og uforanderlig. At svigte og skade det i den andens liv man har ansvaret for, er ondt ganske uafhængigt af at det kan være historisk relativt hvad der tæller som svigt og skade i den givne situation. Lovens bogstav skifter, men den etiske fordring er en tidløs norm for hvad der bør være lovens ånd.

Der er således ikke nogen enkel og direkte sammenhæng mellem den absolute etiske fordring og de relative moralske normer. De udgør to former for normativitet i menneskelivet som begge er nødvendige og som begge supplerer hinanden uden at kunne erstatte hinanden. Uden normerne ville fordringen mangle stof, og uden fordringen ville normerne mangle retning og forankring. Fordringen kan ikke tjene til direkte moralbegrundelse, men gør sig dog gældende som en stadigt forudsat standard eller målestok i moraludviklingen.

Forskellige konceptioner af etikken og det etiske

Det er en helt central del af Løgstrups etik eller moralfilosofi at redegøre for forholdet mellem det etiske – knyttet til fordringen, og det moralske – knyttet til de sociale normer, begge dele inden for hele det store felt af praktisk normativitet i menneskelivet som er etikken eller moralfilosofiens genstandsområde. En sådan sondring mellem det etiske og det moralske er ikke gennemført som udtrykkeligt terminologisk valg hos Løgstrup, men jeg mener at denne måde at stille det op på kan tillade os at stille skarpt på nogle afgørende forskelle mellem Løgstrups og andre filosofers etik.

Nogle filosoffer skelner ikke mellem etik og moral eller mellem det etiske og det moralske, men bruger betegnelserne mere eller mindre i flæng. Nogle filosoffer bruger kun en af kategorierne. Betegnelsen *ethikos* dukker først op hos Aristoteles, og de efterfølgende græske filosoffer brugte af gode grunde kun denne og andre afledninger af *ethos* til at tale om etikken og det etiske. Cicero brugte *moralis* og andre afledninger af *mos* i sine oversættelser af Aristoteles, og de filosoffer der skrev på latin nøjedes stort set med disse betegnelser, selv om

mange af dem kendte *ethica* som et importeret fremmedord der især betegnede en gren af filosofien ved siden af *logika* og *physika*. De engelske moralfilosoffer i det 17. og 18. århundrede brugte stort set kun *moral*, *morals* og *morality*. I de seneste tyve år er der i de fleste europæiske sprog sket et bemærkelsesværdigt skift væk fra de latinske betegnelser (M-ordene) og over mod de græske betegnelser (E-ordene). En filosof som Peter Singer erklærer således i indledningen til antologien *Ethics* at han kun vil bruge E-ord fordi M-ord for ham at se er håbløst ødelagt af at være blevet forbundet med borgerligt snæversyn og seksuel snerpethed⁴. Bernard Williams kritik af *Morality* ud fra en forestilling om en bredere og mindre krævende forestilling om det etiske trækker i samme retning⁵ sammen med den næsten eksklusive brug af E-ord i navnene på alle de moderne institutionaliseringer af praktisk etik (etiske råd, nævn, kommitteer, m.v.)

De filosoffer der bruger begge sæt af betegnelser og skelner mellem dem gør det på ret forskelligt grundlag og sjældent med stor konsekvens. I dagligsprogene synes den mest stabile forskel at være at E-ordene bruges om det mere filosofiske, teoretiske og abstrakte, mens M-ordene bruges om det mere almindelige, praktiske og konkrete. Spinozas etik er den lære der udtrykkes i hans bog af samme navn. Spinozas moral er hans måde at opføre sig på og hans vilje og evne til at efterleve sin egen lære. Dobbeltmoral er et misforhold mellem etik og moral, det man prædiker og det man gør. Hos mange filosoffer betegner E-ordene de højeste og mest overordnede sociale normer, mens M-ordene bruges om de mere konkrete, sociale anvisninger. Moral er her handlingsbegrundelse, etik er morallbegrundelse. Hos Kant bruges M-ordene imidlertid særligt om de rene, abstrakte og universelle principper, mens E-ordene bruges i en bredere forstand, der også omfatter den konkrete sædelighed, den praktiske antropologi.⁶ Hegel og Habermas fortsætter denne begrebsanvendelse, idet Habermas dog er notorisk inkonsekvent ved at tale om diskursetik hvor han efter sine egne definitioner burde tale om diskursmoral. Bernard Williams følger nærmest den tyske tradition, Zygmunt Bauman forbinder i bogen *Postmodern Ethics* E-ordene med de sociale regler og M-ordene med personlig ansvarlighed.⁷ Der hersker kort sagt et almindeligt og sikkert uudrydligt begrebsmæssigt rod på dette felt. Det vigtigste i den sammenhæng er dog ikke den terminologiske stringens, men forståelsen af at der er nogle dualiteter i det samlede felt af praktisk normativitet, eller det samlede etik/moral felt, som der kan være brug for at markere, og hvor Løgstrup altså, som jeg ser det, bruger forskellen på E-ordene og M-ordene til at indkredse en forskel mellem den forudgivne og den menneskeskabte normativitet. Det karakteristiske for Løgstrups etik er således at han argumenterer for at et realistisk billede af hvad vi har at rette os efter i menneskelivet, må regne med to forskellige typer af

krav som begge har deres gyldighed, men som ikke kan reduceres til hinanden eller bringes på fællesnævner. Der er her en forskel til en traditionel skelnen mellem *Lex naturalis* og *Lex positiva*. Her tjener naturens lov normalt til begrundelse af den positive lov, og den positive lov udtrykker og komplementerer den naturlige. Ingen af delene er der tale om hos Løgstrup. Naturens lov er normalt noget som fornuften hævdes at have særlig indsigt i, hvad der heller ikke er tale om hos Løgstrup.

Forskellen til Johannes Sløks måde at adskille etik og moral kan også være instruktiv. I bogen *Moralen der blev væk* opfatter Sløk det etiske som de højeste, ubetvivlede normer i en kultur, mens moral er de mere jordnære sociale færdselsregler.⁸ Så længe der i en kultur er enighed om en religiøs eller metafysisk verdensforståelse kan der være en etik der tillader at moralsk uenighed kan gives en rationel og forpligtende afgørelse. Samfundsmoralen er så etisk underbygget. Hvis den religiøse eller metafysiske enighed bryder sammen, sådan som det ifølge Sløk skete i den europæiske kultur med renæssancen og reformationerne, betyder det at kulturen strengt taget ikke har nogen etik eller mulighed for moralbegrundelse og afgørelse af moralsk tvivl. Så er det kun et spørgsmål om tid før en fælles moral også forsvinder, således som det for Sløk at se er sket i Vesteuropa i slutningen af det tyvende århundrede. For Løgstrup står og falder det etiske ikke med en kulturel enighed om noget som helst. Det er noget man kan være opmærksom på eller overhøre i enhver kultur. Det moralske står og falder heller ikke med hvor udbredt åbenheden over for det etiske er i kulturen; det moralske har sine egne kilder og sine egne afgørelsesprocedurer. Hverken det etiske eller det moralske er således noget der kan blive væk eller blive retableret.

Forfatterskabet igennem er Løgstrup stærkt kritisk over for Kants etik. Der er imidlertid slående strukturelle ligheder mellem de dualiteter den etiske fordring og det kategoriske imperativ hver for sig bruges til at markere. Som vi allerede har set, er den etiske fordring kategorisk og ikke hypotetisk, og begge begreber bruges om en ikke-konventionel normativitet der har en central og egenartet status i menneskelivet. Det er afgørende for begge at der er ét og kun ét imperativ, én og kun én fordring. Lige som den etiske fordring er det kategoriske imperativ tavst, radikalt, ensidigt og uopfyldeligt. Imperativet er tavst i og med at det ikke i sig selv fortæller hvad vi skal gøre i en given situation. Det udtales ikke af den andens forventninger, og det udtales ikke af samfundets love. Det udgør en prøvesten for de ideer til handlinger vi selv måtte komme frem til. Det er et krav som ligger implicit i det at være et fornuftsvæsen, og som har gyldighed for alle fornuftsvæsner hvad enten det ekspliciteres eller ej. Imperativet er radikalt i og med at det er kategorisk og ubetinget, evigt og absolut. Det er ensidigt i og med at dets krav til mig som rationelt væsen er

ganske uafhængigt af hvad andre gør eller ikke gør. Det er uopfyldeligt i og med at vi aldrig kan være sikre på at have handlet i overensstemmelse med det og af respekt for det. Vores forhold til imperativet er så usynligt som vores forhold til fordringen. Den filosofiske etik kan heller ikke for Kant basere sig på eksempler. Både fordringen og imperativet har såvel en objektiv som en subjektiv side, både en retning udad og en retning indad. Forskellen mellem dem bliver netop her tydelig på grund af den klare strukturelle lighed. Objektivt er fordringen for Kant at vores handlingsprincip lader sig universalisere, mens den for Løgstrup er at vi gør det der er til den andens bedste. Subjektivt er fordringen for Kant at vi handler uselvsk af agtelse for loven, mens den for Løgstrup er at vi handler for den andens skyld. Hvor rationalitet, universalitet, lovmæssighed og autonomi er det afgørende for den rene og overordnede »moralitet« hos Kant, er det konkrete hensyn til en bestemt anden det afgørende for det tidløst »etiske« hos Løgstrup. Han har ikke noget begreb om en særlig praktisk fornuft, hverken i kantiansk eller aristotelisk skikkelse. Det etiske har karakter af krav til os som mennesker, ikke specielt som fornuftsvæsner. Fornuften har ikke privilegeret adgang eller nogen særlig rolle i forhold til det etiske uden af den grund at være skruet fra. For Løgstrup vil det være etisk set helt ved siden af at lade agtelsen for loven eller respekten for rationaliteten hos den anden være det afgørende handlingsmotiv. Det er hensynet til den anden og ikke hensynet til etiske eller moralske fordringer der er det etisk set centrale.

Der er her nogle måske overraskende ligheder mellem Løgstrups forståelse af forholdet mellem det etiske og det moralske og David Humes modstilling af de naturlige og de kunstige dyder. I begge tilfælde er der tale om en modstilling af en før-konventionel og en konventionel normativitet. Hume opererer dog med mange naturlige dyder. Han diskuterer generøsitet og velgørenhed grundigt, men til forskel fra Løgstrup sætter han ikke ansvaret for den konkrete anden man står over for, i en kategori for sig selv. Fælles for dem er det at den konventionelle og den før-konventionelle normativitet står uformidlet ved siden af hinanden. Den kunstige dyd bygger ikke på den naturlige, men snarere på vores egoisme, uden at den naturlige dyd af den grund bliver mindre vigtig. Et andet fællestræk kan man se når Hume i *A Treatise of Human Nature* argumenterer for at "no action can be virtuous, or morally good, unless there be in human nature some motive to produce it, distinct from the sense of its morality".⁹ Det gælder både naturlige og kunstige dyder, og Løgstrup ville være enig både hvad den etiske fordring og de moralske normer angår. Viljen til at hjælpe en anden for hans eller hendes egen skyld er et muligt menneskeligt motiv. At handle med dette motiv er naturlig dydigt og det den etiske fordring kræver, men det er dydigt og krævet fordi det er elementært

godt; det er ikke godt fordi det er dydigt og krævet. Vi bør handle ud fra dette motiv, og ikke ud fra hensynet til moralen eller til den etiske fordring. Man kan selvfølgelig godt handle med henblik på en dyd, en pligt eller en fordring, men dette motiv er ikke det oprindelige og det egentlig etiske motiv. »When any virtuous motive or principle is common in human nature, a person, who feels his heart devoid of that motive, may hate himself upon that account, and may perform the action without the motive, from a certain sense of duty, in order to acquire by practice, that virtuous principle, or at least to disguise to himself, as much as possible, his want of it«. ¹⁰ Det er en ganske klar beskrivelse af det Løgstrup kalder et erstatningsmotiv til en erstatningshandling. Det er bedre at følge dette motiv end at handle ligegyldigt eller ondskabsfuldt, men der mangler noget afgørende.

Styrken i Løgstrups position ligger for mig at se i at han så konsekvent fastholder at hensynet til den enkelte, bestemte anden ikke bør nedskrives til et hensyn blandt så mange andre der må indgå med en eller anden vægt i en eller anden moralsk afvejning. Hver enkelt anden er centrum for det etiske. Vi afvejer selvfølgelig hele tiden hvad vi skal gøre for eller imod hvem. Men for Løgstrup er det ikke kun og ikke først og fremmest den filosofiske etiks opgave at vejlede os i hvordan man bedst muligt foretager en sådan afvejning. Den filosofiske etik skal også, og som noget centralt, minde os om realiteten af de hensyn vi tilsidesætter, uanset hvor velbegrundet eller nødvendigt det kan være at gøre det. Etikens opgave er ikke kun at bekræfte de gode i deres godhed og at bebrejde de onde deres ondskab. Denne opgave tager en række sociale institutioner sig af. Disse institutioner skal selvfølgelig helst forbedres, og det under hastigt skiftende historiske omstændigheder. Der er derfor hele tiden god brug for filosofiske overvejelser over moral- og retsbegrundelse. Men etikens opgave er andet og mere end moralbekræftelse og moralbegrundelse. Etikken skal bidrage til at vi kan se det etiske for alt det moralske; at hensynet til den anden ikke drukner i hensynet til de andre eller hensynet til os selv. Det er der ikke nogen endegyldig løsning på, men fristelsen til slet ikke at se noget problem her er stor i alle kulturer.

Løgstrup brugte senere i forfatterskabet betegnelsen "ontologisk" til at karakterisere sin etik i modsætning til de teleologiske og deontologiske traditioner i etikken ¹¹. Jeg er ikke sikker på at terminologien er velvalgt. Enhver filosofisk etik giver en redegørelse for det normatives ontologiske status og er i den forstand ontologisk også selvom den måtte være anti-realistisk eller direkte værdinihilistisk. Enhver filosofisk etik, også Løgstrups, må have såvel teleologiske momenter (og altså redegøre for mål at stræbe efter), som deontologiske momenter (og altså redegøre for krav at efterkomme). Jeg kan dog uden videre følge Løgstrup i at det er vigtigt i en filosofisk etik at gøre plads

til en ontologisk – objektivt eksisterende - normativitet i menneskelivet som ikke er et produkt af vores følelser, tanker eller valg, men som er en forhånds-strukturering af de situationer hvor vi føler, tænker og vælger. Det er som det er, og derfor bør vi det vi bør. En beskrivelse kan være deskriptiv og normativ på en og samme gang når den beskriver et menneske som i sin tænken og handlen overser eller bevidst ser bort fra noget der er til at se for enhver og som dermed ikke burde være overset. En beskrivelse af et menneske som i sin tænken og handlen overser, ignorerer eller lader hånt om den skade det forvolder en anden, er en normativ, etisk, objektiv beskrivelse af noget som ikke burde være gjort.

Noter

¹ Denne artikel er en kortere, revideret udgave på dansk af mit bidrag til K.v.K. Niekerk (ed.): *The Significance of K.E. Løgstrup's Ethics*, Notre Dame and London (forthcoming) (Notre Dame University Press) »The Conception of Ethics and the Ethical in K.E.Løgstrup's *The Ethical Demands*.

Sidehenvisninger i teksten er til K.E. Løgstrup: *Den etiske fordring*, Kbh.1956 (Gyldendal).

² Alasdair MacIntyre: *Dependent Rational Animals*, London 1999 (Duckworth). Se især kap. 1: "Vulnerability, Dependence, Animality".

³ K.E.Løgstrup: *Opgør med Kierkegaard*, København 1968 (Gyldendal) kap. X »Moral er levering af erstatningsmotiver til erstatningshandling. Se også Kes van Kooten Niekerk »The Genesis of K.E. Løgstrup's view of Morality as a substitute" i K.v.K. Niekerk (ed.): *The Significance of K.E. Løgstrup's Ethics*, Notre Dame (forthcoming) (Notre Dame University Press)

⁴ Peter Singer (ed.) *Ethics* Oxford and New York 1994 (Oxford University Press) pp. 4-5.

⁵ Bernard Williams: *Ethics and the Limits of Philosophy*, London 1985 (Fontana) især ch. 10 "Morality, the Peculiar Institution".

⁶ Immanuel Kant: *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten* (1785) Vorrede.

⁷ Zygmunt Bauman: *Postmodern Ethics*, Oxford 1993 (Blackwell) især afsnittet: "Postmodernity: morality without ethical code" pp. 31-36.

⁸ Johannes Sløk. *Moralen der blev væk*, Århus 1993 (Centrum) s. 5 – 10.

⁹ David Hume: *A Treatise of Human Nature* (1738) Book III, Part II, Section I.

¹⁰ Ibid. III, II, II.

¹¹ »Tre etiske traditioner« trykt i K.E.Løgstrup: *Etiske Begreber og problemer*, København 1996 (Gyldendal).